

DE ZANDLOPER

Van het bestuur

Eind oktober overleed *Hans Bremer*: De geschiedenis van de ENKA is mede dankzij hem bewaard gebleven. Hij heeft in de redactie bij de twee historische cahiers van Riet Beuker over de ENKA belangrijk bijgedragen om duurzame kennis over de ENKA-Ede vast te leggen. Hij heeft ook gezorgd dat films, foto's en archiefstukken van de ENKA bewaard bleven. Ben Hilgers, directeur van het Historisch Museum Ede, herdacht bij de crematie zijn inbreng in het HME en zijn creatieve inzet bij exposities.

Het *erfgoedcentrum* vordert gestaag. Gesprekken zoals hoe samenwerking bijdraagt aan een sluitende begroting, hoe

de inrichting moet worden of hoe het erfgoedcentrum ondersteunend kan zijn voor andere verenigingen/stichtingen in de gemeente lopen nog. Het nieuwe *depot* voor de bezittingen van de Vereniging heeft het HME bijna rond. Waarschijnlijk kan daar vrijwel onze hele collectie in. Onderzocht wordt nog hoe het moet met grote dingen zoals kasten en stoelen en een teveel aan dubbelingen. Als duidelijk is wat mogelijk afgestoten kan worden, zullen we eerst de leden van de Vereniging per brief/email informeren. Duidelijk is tenslotte al wel dat er geen fusie komt tussen HME en VOE. We denken wel aan structurele nauwe samenwerking.

Dank zij de gemeente is ons eerste E-book beschikbaar: *Onder het Knooppunt, een kroniek van de Maanderbroek* door Maas Roseboom. In 2011 verscheen de Kroniek als lijvig boek in beperkte oplage. In levendige spreekstijl beschrijft Maas Roseboom (1944) het leven van een Veluwe boer. Even terug kijkend naar het verleden vertelt Maas al snel over zijn leven als kind en boer tussen 1948 en 1988 op de familieboerderij. Met de ontwerpplannen voor de A-30 zag hij geen toekomst meer voor zijn bedrijf en mede vanwege toenemende regeldruk ging hij zich oriënteren op emigratie. In 1988 ging het gezin naar de ruimte en de vrijheid die Canada bood.

Het E-book is eenvoudig via de website van de gemeente te downloaden en kost € 3,95: www.ede.nl/gemeente/gemeentearchief/bezoekersinformatie/publicaties/.

Het boek leest gemakkelijk en geeft veel herkenning over die tijd van wederopbouw met alle rumoer vandiën, zoals de Boerenpartij. Maas

Inhoud

Van het bestuur	1
Historisch Museum Ede	2
VOE-activiteiten	2
Vogelkoyen in het Bennekomse binnenveld	3
Nieuwe Bureaux aan de Stationsweg	9
Vuilnisbergplaats Wekerom	13
Speciaal voor Belgische vrouwen	14
Paradoxe modernisering	20
Domineeskermis	21
Een zwaardvechter aan de Parkweg	24
Pak maar een doos	26
Eeststeen?	29
Ede-Zuid	30
Colofon	31

Roseboom, hoewel geen aanhanger van Koekoek, schrijft er sappig en met begrip over.

De Vereniging hoopt in de toekomst vaker een E-book uit te geven. Wij hebben een

mooie bibliotheek, maar kunnen boeken niet uitlenen. Door er een E-book van te maken is er geen vrees meer voor verlies van het origineel.

Simon van de Pol, voorzitter

Historisch Museum Ede

Ben Hilgers

Het nieuwe jaar nadert. De laatste tentoonstellingen in ons oude onderkomen aan het Museumplein dienen zich aan.

Onze laatste tentoonstelling heeft veel met toekomst en dromen van geluk en ongeluk te maken, en sluit wat dat aan gaat prima aan bij onze spannende nieuwe toekomst als *Erfgoed Centrum Ede*, waarin we ook in 2016 weer leuke tentoonstellingen hopen te maken, maar ook een vernieuwingsslag. De tentoonstelling gaat namelijk over *sprookjes*. Gelukkig hebben sprookjes altijd een happy end, althans de traditionele. De titel van deze tentoonstelling is *'Er was eens... De geschiedenis van het sprookje'*. Deze expositie is tot stand gekomen in samenwerking met het Nederlands Centrum voor Volkscultuur.

De tentoonstelling vertelt over de geschiedenis van het sprookje als volksverhaal. Sprookjes als Sneeuwitje, Doornrosje, Roodkapje, Klein Duimpje en Hans en Grietje zijn bij jong en oud bekend. Want wie is niet voorgelezen uit

'De sprookjes van moeder de Gans' van Charles Perrault, of heeft in zijn vroege jeugd met rode oortjes geluisterd naar de sprookjes van de Gebroeders Grimm of van Hans Christian Andersen?

In de maand december hebben we ook nog twee andere kleine exposities. De eerste is een weerslag van de resultaten van het project dat door de verschillende erfgoedpartners in Ede en de Gemeente Ede tot stand is gekomen onder de naam *'Kazernes Ede: een afscheid en een nieuw begin'*. Een verhaal waarbij de militaire historie en gevonden objecten worden gekoppeld aan verhalen vanuit herinneringen. In deze expositie wordt een aantal van de meest bijzondere voorwerpen getoond die hun eigen verhaal vertellen.

Een andere kleine tentoonstelling is gewijd aan een stukje Edese geschiedenis vanuit de ENKA en handelt over *90 jaar ENKA mannenkoor*.

Wilt u nog een laatste keer ons museum aan het Museumplein bezoeken? Dat kan dan alleen nog de komende maanden, want eind december sluit het museum haar deuren om opnieuw in 2016 te ontpoppen in nieuwe stijl: Erfgoed Centrum Ede.

Activiteiten VOE

24 februari 2016: Lezing Gerard van Bruggen over Armoede
13 april: Algemene Ledenvergadering, met 17-4 lezing Ed van Seters .
Beide evenementen: De Bosrand, 19:30 uur.

‘Vogelkoyen’ in het Bennekomse Binnenveld

Frans van Oort

Het Rijksarchief te Arnhem kan bogen op het bezit van een aanzienlijke hoeveelheid manuscriptkaarten van de bekende landmeter, cartograaf en graveur *Nicolaas van Geelkercken*. Hij is geboren in Scherpenzeel en was van 1630 tot 1656 verbonden aan 'Het Vorstendom Gelre en de Graafschap Zutphen'. Eén van die kaarten is de kaart 0306-AKV 202, De Geldersche Vallei, zuidelijk deel genaamd 'Lage Veenen tussen Lunteren en Wageningen' en is gedateerd: juli 1655. Op deze kaart zien we, naast de weergave van de 'Lage Veenen' ook een tweetal eendenkooien getekend. Dit artikel gaat over het vaststellen van de juiste ligging van één van deze kooien.

Manuscriptkaarten

Als men het over 'oude kaarten' heeft, denken de meesten onder ons automatisch aan de schitterend gedrukte en ingekleurde kaarten van onder anderen de Amsterdamse uitgever Blaeu (17e eeuw). Veel minder bekend zijn de *manuscriptkaarten* of *handschriftkaarten*, die in diezelfde eeuw zijn vervaardigd. Die onbekendheid is wel te begrijpen, maar is niet terecht.

Meestal hebben de manuscriptkaarten een regionaal of plaatselijk belang gediend en zijn ze vaak, doordat ze in het toen gangbare handschrift zijn beschreven, wat minder toegankelijk. Een andere oorzaak van de onbekendheid ligt in het feit dat deze kaarten in regionale en gemeentelijke archieven zijn opgeborgen en pas veel later meer bekendheid kregen.

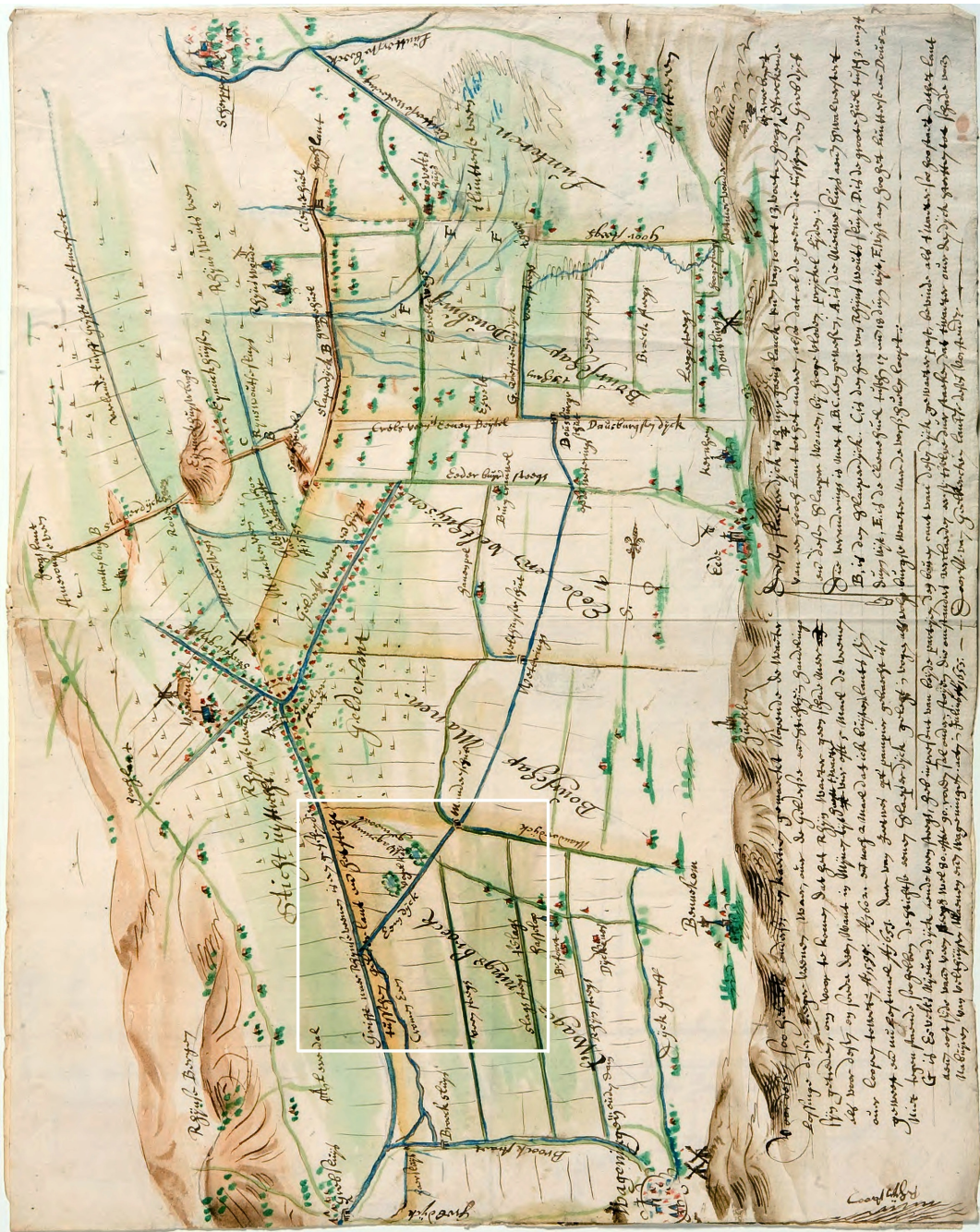
Niettemin bevatten deze kaarten vaak een schat aan gegevens, soms ruw neergezet, dan weer verrassend helder en nauwkeurig. Meestal gaat het om eigendoms-

kwesties of waterstaatkundige problemen. Voor de oriëntatie zijn meestal in het terrein zichtbare elementen zoals wegen, rivieren, beken, boerderijen (vaak met een naam), maar ook heuvels, dammen, duikers en hekken aangegeven. Met deze gegevens etaleert een kaart vaak een verrassend plaatselijk overzicht.

Het is wel altijd nodig om bij bestudering van zo'n kaart de vraag te stellen met welk doel deze is gemaakt. Veelal is dit af te leiden uit de meegevoerde titel of uit een thema-aanduiding. In ieder geval bezit een kaart het vermogen om in een klein bestek een grote hoeveelheid kennis op een overzichtelijke manier weer te geven. Bij de vroegste manuscriptkaarten is de nauwkeurigheid niet zo groot. De landmeter verkreeg zijn gegevens toen nog door onnauwkeurig afstandsmetingen tussen de verschillende punten. Dat verandert als de methode van de *driehoeksmeting* wordt toegepast. Dan is, uitgaande van twee punten waarvan de onderlinge afstand goed is gemeten, de ligging van andere punten met behulp van hoekmeting te berekenen. Dit is een nauwkeuriger methode, waarmee het latere kaartmateriaal een grotere betrouwbaarheid verkrijgt.

De kaart 'Lage Venen'

Het betreft hier een schetsmatige afbeelding van de aanwezige venen tussen Lunteren en Wageningen met vermelding van de grenzen van de aanwezige buurschappen in kleur. Deze zijn als volgt genoemd: *'t Wageningse Broeck, het bourschap Manen, Eede en Veldhuisen, bourschap Dousburg en Lunteren*. De kaart, gedateerd juli 1655, is in zwart gekarteerd en is deels ingekleurd. Zij is georiënteerd op het westen. De gebruikers van de tegenwoordige kaarten beschou-

Afdruk van de gehele kaart van het zuidelijk deel van de Gelderse Vallei genaamd: 'Lage Veenen' tussen Lunteren en Wageningen uit 1655 en gemeten en getekend door Nicolaas van Geelkercken.

wen het als normaal dat het noorden van de kaart ook boven aan het kaartblad ligt. Vooral oude kaarten zijn o.a. door de vorm van het beschikbare materiaal of die van het te karteren gebied op elke willekeurige windrichting georiënteerd. Bij deze kaart ligt het westen boven.

De kaart verschaft ons, naast een deel tekst, zeer veel informatie die een prachtig inzicht geeft in de ruimtelijke indeling van het gebied.

Zo zien we de grens tussen Gelderland en het Sticht met de Bisschop Davids Grift en de aanwezige oude loop van de Kromme Eem.

De Rhenense Bergen zijn zichtbaar, de molens van het latere Veenendaal en de Eymynckhuiser Berg. Ook de Veensteegh, de Slagsteeg en de Harsloweg (niet op kaart, wel Hasseloo) zijn duidelijk zichtbaar alsmede de Kraatsweg, alwaar een aantal boerderijen zijn gelegen. En aan het einde van de Kraatsweg (zonder naam op de kaart) zien we een tweetal eendekooien op Bennekoms gebied, gesitueerd aan de toenmalige Eem Dijk. Er staat bij geschreven: Vogel Koy[en].

Naam en plaats van de kooien

In het boek *Een Veluws Dorp* vervaardigd als herinnering aan ir. M.M. van Hoffen Bennekom, 1958), treffen we op pagina 109 een kaartje aan waar schetsmatig de twee kooien staan aangegeven. Ze liggen beide aan de buitenzijde van de Eemdijk. De meest westelijke kooi heeft de naam 'Kooi van Harselo' (deze naam komt in 1610 voor het eerst in het archief voor). Andere namen zijn 'De Harseloder Koye' en de 'Koey van Harselo'.

De tweede kooi, gesitueerd tegenover de Kraatsweg en noordoostelijk van de eerste kooi heeft de naam 'Sallants Koye' of 'Sallantant Oude Kooi'.

De namen zijn nu bekend, maar waar hebben deze twee kooien precies in het terrein gelegen?

De mogelijkheid wordt ons geboden om de Harselo-kooi exact weer te geven op de huidige topografische kaart. Dat komt doordat we gebruik kunnen maken van de in 1752-3 vervaardigde Polderatlas van het waterschap Wageningen-Bennekom. Deze atlas - een kopie is aanwezig in het oud archief van de gemeente Ede - bevat een prachtige serie kaarten in kleur die gezamenlijk het gehele waterschapsgebied

Uitsnede en vergroting van de kaart hiernaast met de twee eendekooien

aangeven. De ingemeten percelen zijn genummerd en deze nummers verwijzen naar tabellen met de namen van de eigenaren of andere rechthebbenden, de soort van eigendom en de oppervlakten. Deze gegevens zijn gebruikt om vooral een eerlijke polderbelasting te kunnen heffen.

Deze kaarten zijn al op een veel betere manier ingemeten dan de kaart van Van Geelkercken. Bijna zeker is hier gebruik gemaakt van onder andere de driehoeksmeting, want ze blijken een zeer grote nauwkeurigheid te bezitten. Op één van deze kaarten komt hetzelfde gebied voor als op de kaart van Van Geelkercken uit 1655 en het aardige is nu dat op het tijdstip van inmeting en kaartvervaardiging de Harslokooi nog aanwezig is.

Met de moderne computertechnieken kunnen we de polderkaart op de huidige topografische kaart zo verscalen dat het praktisch passend te maken is. Zoals we kunnen zien geeft het gezamenlijk afdrucken tenslotte een verrassend resultaat (zie pagina 6).

Hoe werkt(e) een eendekooi?

Om dat verhaal geheel uit de doeken te doen is het aardiger om het woord te

Op pagina 6 de kaart uit de Polderatlas uit 1752/3 die deels overeenkomt met de oudere kaart van Van Geelkercken en een deel van hetzelfde gebied weergeeft.

geven aan Cornelis Jacobsz. van Heenvliet. Deze had de functie van substituut-houtvester van Holland en West-Friesland sinds 1633. In 1636 schreef hij een boekwerkje over de jacht in al zijn vormen, getiteld: *Het Jacht-Bedrijf*. Er staat ook een hoofdstuk in over kooien en dat luidt als volgt:

“Van Vogelkoyen

Alle dit gevogelt als Endtvogelen, Smienten, Slobben, Teelingen, en Pijlsteerten werden hier te Lande inde Vogel-Koyen gevangen.. Tot welcken eijnde men een plas maect van omtrent een half ofte heele mergen landts groot. En die beplant men rondsom met waterrijs, willigen, Elst, oft ander geboomte, dat niet te hoogh en loopt. In dese plas houdt men een goet getal van Tamme Eenden, Die men om aen te wennen in 't eerst elck een handt vol haver geeft, daer nae als se vliegen, soo soecken se haeren cost, ende en behoeft men se niet te voeren.

Dese moet men hebben om de wilde te locken, dat se daerbij komen, en neer vallen. In een plas die een mergen groot is, cunnen vier pijpen gestelt werden, ende cleijnder zijnde minder getal. Over welcke pijpen, oft slooten bogen gestelt zijn, met netten bekleet, en achteraan een fuijck. Rondsom de plas is een riete heijninge daer hier en daer onder en boven een gat in is. Boven voor den Koijman om nu en dan door te sien. Onder om de hondtjens door te laeten loopen. Den Koijman heeft maer eens daegs als 't goet weer is, en de wint van hem heeft. te koijen, tweemaal ten hooghsten, dat is 's mergens vroegh en 's avondts, want als 't regenachtigh weer maect soo leggende op 't veldt en dan druppen de pijpen soo dat als dan soowel niet en willen ingaen. Als 't

Uitsnede en vergroting van een deel van de kaart op pagina 6 uit de Polderatlas en samengevoegd met de huidige topografische kaart. Het noorden is rechts-onder.

vriest soo comen se noch wel bij d'andere Enden, in de plas, als ér stal is, (dit is als er staleenden zijn) en dan loopen noch wel over 't ijs inde pijpen."

"Vande Koy-hondtjens

Werden geleert en bedreven om langhs 't water binnen de Rietheijningen om te loopen, daer dese wilde vogelen uijt nieuwsgierigheijt nae toe schieten. En de tamme Enden omdat den Koijman haer dan wat kennipsaet (hennep) voorwerpt, daer dese op gewent zijn en d'andere derwaerts doen volgen en tot voor de pijpen mede locken.

Langhs de pijpen zijn riete schuttingen, des 't wilt gevogelt onder de selfde boogen zijnde, soo siet oft verthoont sich den Koijman over de riete schuttingen oft tusschen dese schermen aen de pijpen waerdoor dit gevogelt (als zijnde wonder schielijck ende wonder schouw, sonder 't welck soo niet souden te vangen zijn) de pijpen innewaerts nae achteren toe schiet tot in de spiegel (soo sij dat noemen) zijnde een cleijn Fuijcksken dat met eenen hoep aen de groote Fuijck achteraan met

twee stockskens is vastgemaect. 't Selfde Fuijcksken is als een visfuijck voor weijt en achter engh. Sij nemen 't selfde dan aft om den vogel uijt te haelen, die sij een draeij oft drij geven en dan hals breecken, en dan in een dodt oft bosjen dar daer achter staet in werpen, ende 't fuicksken weer aensteecken.”

Het levenseinde van de gevangen eenden kan dan wel rigourens zijn, maar daar staat tegenover, dat zeker in die tijd, de vogels een lange lijdensweg is bespaard.

Vroeger en nu

In de zestiende eeuw telt Nederland al honderden eendenkooien. Er is in die tijd, vooral in de winterperiode, water te over. Vooral Friesland, Noordwest-Overijssel en de landerijen tussen de grote rivieren van Gelderland tot de Biesbosch zijn een dorado voor doortrekkende vogels, die op de ondergelopen weilanden pleister- en voedselplaatsen vinden. In die streken zijn dus van oudsher de meeste kooien te vinden.

Oude geschriften wijzen er op dat het vroeger niet eenvoudig was om de rust te handhaven, die nu eenmaal nodig is. Dit ondanks het feit dat er een zogenaamd afpalingrecht is, dat moet garanderen dat in een bepaalde omtrek (cirkel) rond de kooi deze rust daadwerkelijk moet gelden. Dit recht bestaat nog steeds, maar

handhaven blijkt een moeilijke zaak, zeker in een steeds dichterbevolkt land.

In de vorige eeuw is het aantal kooien fors afgenomen. Zo zijn er in 1976, bij een telling van Staatsbosbeheer, nog slechts 100 kooien over en hun aantal loopt nog steeds terug.

De afname komt zeker voor een groot deel voor rekening van de ruilverkavelingen, die bijna het gehele landbouwersenaal hebben aangepakt. Voor een betere landbouw is het noodzakelijk een lager grondwaterpeil te hanteren, met als gevolg dat er in de winterperiode praktisch geen ondergelopen weilanden meer te vinden zijn.

Ook uitbreidingsplannen, verdichting van het wegennet en steeds meer nutsvoorzieningen (ook in het agrarisch buitengebied) hebben tot een vermindering van de kooien geleid.

Er zijn nog wel kooien in gebruik; voor een deel voor de broodwinning en voor een deel voor wetenschappelijk onderzoek. De eenden worden dan gevangen, geringd en daarna weer losgelaten, waarmee men de trek en het gedrag van de eenden kan bestuderen.

Tenslotte zijn er nog kooien die in hoofdzaak zijn behouden om aan belangstellenden het oeroude kooikerbedrijf te tonen.

Bronnen: zie pagina 9

Deze foto is gemaakt op de onverharde Kooiweg richting Werftweg. Links achter de daar zichtbare bomen, de enige aan deze weg, heeft de eendenkooi tussen de daar nog aanwezige sloten exact gelegen. Aan de einder zien we nog de hoge peppelenbomen van de Veensteeg. (foto: F.G. van Oort, 2015)

Nieuwe Bureaux aan de Stationsweg

Jan Kijlstra

Onlangs kwam ik in het bezit van kopietjes van enkele exemplaren van *De Radio-Krant*, een in Ede en omgeving verschijnend gestencild illegaal nieuwsblad, waarin oorlogsnieuws was opgenomen. Veel van dat nieuws was klaarblijkelijk afkomstig van radiouitzendingen uit Engeland, al werd er ook aan lokale gebeurtenissen aandacht gegeven. Interessant historisch materiaal, maar voor de Edese geschiedschrijving wat minder relevant.

Bij die kopietjes bevond zich ook een exemplaar van het Edese illegale blad *De*

Eendracht, en wel nummer 162, van 2 mei 1945. De heer A. Gaasbeek heeft recent een boek uitgebracht met daarin opgenomen alle nummers van *De Eendracht*, zoals deze destijds zijn verschenen. Voor de Edese geschiedschrijving is dit wel een van belang zijnd boek. Helaas is de prijs onaangenaam hoog. Maar in de bibliotheek van de Vereniging Oud Ede is het aanwezig, en in de studiezaal van het gemeentearchief in te zien.

Ook zat bij deze kopieën een circulaire van de hand van de *Troepencommandant*, gedagtekend Ede, Mei 1945. Het stuk draagt het opschrift: '*Aan al het personeel van de N.B.S. te Ede*'. Tegenwoordig is het niet meer vanzelfsprekend dat mensen nog weten dat de afkorting N.B.S. stond voor *Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten*. De Binnenlandse Strijdkrachten waren, op bevel van Prins Bernhard, gevormd uit de destijds veelal los van elkaar opererende verzetsgroepen. Naast actieve steun bij de bevrijding van Nederland was hen ook een taak toebedacht bij de ordehandhaving na de capitulatie van de Duitsers.

Na deze capitulatie waren er niet genoeg leden van de N.B.S. beschikbaar om alle op hen afkomende werk te kunnen uitvoeren, en er werden dan ook in hoog tempo nieuwe N.B.S.-leden benoemd. Kees Andrea was één van hen.

Eendenkooien - Bronnen

* C.W. Hesselink-Duursma, *Manuscriptkaarten*. N.G.T. Geodesia 1995-3, p. 143-147

* D. Philips, *Verdwenen merkwaardige bedrijven*. De Vallei, 7 maart 1958

* G.D. van der Heide en T. Lebret, *Achter de schermen – Een boek over eendenkooien*. Heiloo: Kinheim, 1944

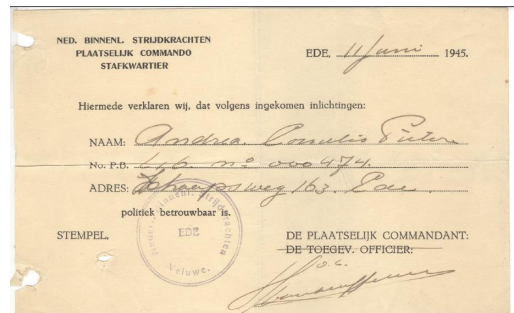
* C.H. Edelman, M. van Hoffen et al., *Een Veluws Dorp*. Bennekom: Stichting Oud Bennekom, 1958

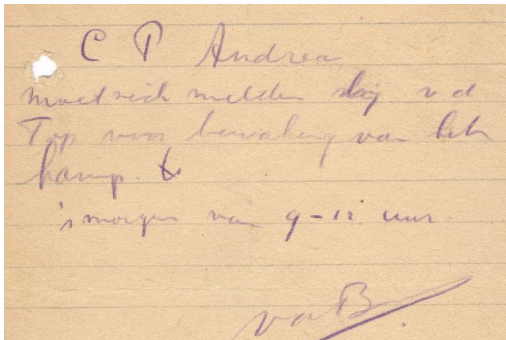
* S. Dijkhuizen, *Eendenkooien*. Zutphen: Terra, 1980

* Staatsbosbeheer, *Eendenkooien*. Landlopersreeks nr. 3, 1976

* Gemeente Ede, *Oud archief*

De scans van de kaarten bij dit artikel zijn afkomstig van de website van het Gelders Archief (zoek bij kaarten: 252-0001, klik op het plaatje, en download het resultaat) en van een kopie van de Polderatlas in het Gemeentearchief van Ede, en bewerkt door René van der Schans.

En bovenstaand zien wij op welke wijze dienstbevelen werden gecommuniceerd. Met *het kamp* werd het interneringskamp bedoeld, achter de infanteriekazernes aan de Stationsweg . Daar werden veel mensen opgesloten, in afwachting van beoordeling van hun gedragingen tijdens de bezetting.

Onder druk der omstandigheden was vaak van voldoende zorgvuldigheid bij de selectie van de nieuwe N.B.S.-ers te weinig sprake. Maar ook 'oudgedienden' hadden het vaak moeilijk om goed om te gaan met de herwonnen vrijheid en de snelle ontwikkelingen.

Dat vinden wij terug in de genoemde circulaire van de Troepencommandant, Wildenboer. Hij was in de oorlog een der voorlieden van het Edese verzet, en als beroepsmilitair gewend leiding te geven. Het is een curieus stuk, dat hieronder is weergegeven:

Aan al het personeel van de N.B.S. E D E.

In verband met verschillende voorvallen die den laatsten tijd hebben plaats gehad, wil ik langs dezen weg eenige punten met U bespreken.

In de eerste plaats moet U er van doordrongen zijn, dat U, hoewel nog een burgercostuum dragende, als lid der N.B.S. geacht wordt MILITAIR te zijn. Dit wil o.m. zeggen, dat U gehoorzaamheid verschuldigd bent aan de boven U gestelden, dat U dus de door hen gegeven orders, in het belang van den dienst, nauwkeurig en naar Uw beste weten, uitvoert en opvolgt. Het militaire standpunt is gebaseerd op

gehoorzaamheid. Bevelen worden zonder tegenspraak en onverwijld uitgevoerd. Mocht men zich in het ongelijk gesteld gevoelen of wat dan ook, eerst de bevelen uitvoeren, daarna kan men zich zoo noodig tot zijn sectiecommandant en daarna tot den Troepencommandant wenden.

Het mag niet meer voorkomen dat N.B.S.-leden mankeeren op wachtparade, dat zij te laat in hun bevolen diensten komen, of dat zij slapen. op hun post als schildwacht of als bewaker. Onverschillig over welke menschen of welk gebouw men de verantwoording of het toezicht heeft, eischt men van den N.B.S.er nauwe plichtsvervulling

U zijt getooid met een Oranjeband, dat wil dus aan buitenstaanders zeggen, dat U lid bent van de N.B.S. Doe dus geen dingen, die aanstootelijk kunnen zijn voor anderen.

Weest hulpvaardig en correct in uw optreden.

Op post of bewakingsdienst zijnde, eisch ik van U, dat U in Uw optreden standvastig bent. U geeft kort en krachtig Uw bevelen en zorgt dat deze stipt uitgevoerd worden. Als schildwacht bent U in deze den autoriteit, wiens bevel moet worden opgevolgd.

Gaarne zag ik dat U bij het vervullen van een wachtdienst eenzelfde tenue had, in het algemeen een lange broek. Niet dus, dat het eene oogenblik iemand op post staat in een tenue met lange- en het ander oogenblik iemand met korte broek.

Over de rijwielen wil ik het volgende zeggen. Velen Uwer hebben een rijwiel in bruikleen ontvangen. Dit is dus niet Uw eigendom. Wel draag ik U op, dit rijwiel in goeden staat te houden.

Indien U met een rijwiel naar het Oranjerhuis komt en dit daar op de voorgeschreven wijze in een fietsenrek plaatst, moet Uw rijwiel voorzien zijn van een kaartje met Uw naam en nummer. Bovendien heeft U eenzelfde exemplaar van zulk een kaartje in uw bezit, zoodat de

sohildwacht kan oontroleeren of U de juiste fiets uit het rijwielrek haalt, Hoewel velen Uwer geen militairen dienst hebben vervuld, moet U zich beschouwen militair te zijn en al wordt U thans nog niet als zoodanig afgericht, moet U toch zooveel mogelijk U alvast aanpassen aan de militaire grondslagen: Tucht en gehoorzaamheid.

Hoewel ik als Troepencommandant bevoegd ben in voorkomende gevallen strafmaatregelen toe te passen, wil ik daartoe niet direct overgaan, doch verzoek Uw medewerking om onze afdeeling tot een goed geheel bijeen te houden en toch een gezonde militaire eenheid te vormen. Ik verzoek U ieder voor zich, mede te werken en zorg te dragen dat foutieve dingen zooveel mogelijk tot het verleden zullen behooren.

E D E, Mei 1945

De Troepencommandant.

Wildenboer spreekt over het *Oranjestad*. Dat roept de vraag op wat daarmee bedoeld wordt.

Gelukkig is er *Delpher* (www.delpher.nl), een onuitputtelijke en steeds groeiende bron van informatie. Zoeken op "Ede + Oranjestad" geeft een resultaat. Dit staat in een uitgave van *De Eendracht* van 5 mei 1945.

EDE

● **Nieuwe bureaux en spreekuren**

De villa, waarin voorheen de Ortskommandantur gevestigd was, heet thans „Geuzenhuis”. Hierin bevindt zich het bureau van de Hulp-Politie, voor het publiek geopend van 9-12 en van 1-8 uur.

„Buitenlust” is herdoopt in „Oranjestad”. Hier heeft de Plaatselijke Troepencommandant zijn bureau. Spreekuren dagel. van 8.30-10 uur.

In het vroegere woonhuis van tandarts van Andel is gevestigd het stafkwartier van den Plaatselijk Commandant. Spreekuren dagelijks, behalve Zondags, van 9-12 uur.

Wenscht men met den Engelschen Commandant burgerlijke zaken te bespreken, dan moet men zich vervoegen aan „De Schuytle” tegenover het „Geuzenhuis”.

De Eendracht, 2 mei 1945. Bron: Delpher

Buitenlust (coll. Vereniging Oud Ede HME 300027)

Het *Oranjestad* was dus gevestigd in *Buitenlust*, een café met zaalruimte aan de Stationsweg.

Het artikeltje levert ook weer nieuwe vragen op. Want wat was dan het *Geuzenhuis*?

Daarin zou de plaatselijke Duitse bevelhebber, de Ortskommandant, in de 2e Wereldoorlog zijn kantoor hebben gehad. Kijk, en dan komt *Ede in wapenrok* van Evert van de Weerd weer van pas. Want daarin staat, op pagina 80, dat de Ortskommandant domicilie had in de villa *Meerlenhof*, ook aan de Stationsweg.

Villa Meerlenhof Coll. Ver. Oud Ede HME313392

Het laatste raadseltje is de huisvesting van den Engelschen Commandant burgerlijke zaken. Die zat, zo staat in *De Eendracht*, in *De Schuytle*. En dat was tegenover het *Geuzenhuis* gelegen, dus ook aan de Stationsweg.

Tegenover *Buitenlust* stonden twee villa's. Op de hoek van de *Beukenlaan* stond *Boschzicht*. En daarnaast de villa van *Frouws*. In *De Stationsweg in Ede* is dit op pagina 73 beschreven. Was die villa van *Frouws* soms *De Schuytle*? Het

Villa 'De Schuyle' Collectie Vereniging Oud Ede HMB312516

antwoord wordt ook weer gevonden via Delpher. In een advertentie in het Algemeen Handelsblad van 25 mei 1925 wordt een auto van het merk Studebaker te koop aangeboden door J. Frouws, Villa De Schuyle te Ede, terwijl in een advertentie van 10 juni 1943 in het Nieuwsblad van het Noorden mejuffrouw Truus Frouws, Stationsweg 54 te Ede, haar verloving aankondigt met Kees Tinga uit Bellingwolde. Verwarring met het bedrijfspand van Frouws is uitgesloten, dat stond op Stationsweg nummer 38, en niet tegenover Buitenlust. En in de tabel van de vernummering van de huisnummers van Hartgers (aanwezig in de studiezaal van het gemeentearchief) is huisnummer 54 inderdaad het pand naast Boschzicht.

Rozenburg

Op pagina 82 van *Ede in Wapenrok* vermeldt Evert van de Weerd nog dat er meer panden aan de Stationsweg door de Duitsers in gebruik waren genomen. Zo was *Rozenburg*, op de hoek van de Kazernelaan, in gebruik voor huisvesting van Duitse meisjes die tot *Helferin* bij de Marine werden opgeleid. Onduidelijk is wat de werkzaamheden van deze jongedames waren.

Ook de villa op de hoek van de Tolhuislaan was als *Wehrmachtsheim* bij de Duitsers in gebruik. Evert van de Weerd noemt ze niet met naam en toenaam, maar vermeldt ook nog het gebruik van panden aan de Stationsweg als *SS-Heim*, *Offiziersheim* en *Marineheim*. (De villa *Oase* van de joodse bedrijfsarts van de Enka, dr. Heimans, aan de Benne-

komseweg, was in gebruik als *Marine-Zahnstation*).

Het boek *De Stationsweg in Ede – de geschiedenis van een laan met allure*, een uitgave van de Vereniging Oud Ede (2013) vermeldt niets van het gebruik van panden aan de Stationsweg door Duitsers. Ook niets over het naoorlogse *Geuzenhuis* en het *Oranjehuis*. Het gebruik van het pand van de NSB-tandarts Van Anandel als stafkwartier van ‘Den Plaatselijk Commandant’ of van *De Schuyle* t.b.v. de ‘Engelschen Commandant burgerlijke zaken’ komt ook niet aan de orde.

Laatstgenoemde huisvesting wordt overigens in *Ede in Wapenrok* wel vermeld, op pagina 183. We lezen daar dat de *Town Major Maj. Martin Leslie* op 22 april in Ede aankwam, en na een korte periode gebruik te hebben gemaakt van het gemeentehuis vervolgens op Stationsweg 72 zijn kantoor vestigde. Dat is echter de villa *Berg en Dal*, en die lag niet tegenover *Meerlenhof*, maar aan dezelfde zijde van de Stationsweg. Omdat Evert van de Weerd ook schrijft dat Leslie het erg druk kreeg, zal hij vermoedelijk vrij snel van *De Schuyle* naar *Berg en Dal* verkast zijn. Daar had hij veel meer ruimte ter beschikking. En Jan Frouws zal er ook geen bezwaar tegen hebben gehad om weer gewoon in z'n huis te kunnen wonen. De schrijver van *De Stationsweg in Ede*, Kees van Lohuizen, merkt op pagina 181 op: ‘Helaas zijn er ook nog gaten, maar die vormen wellicht de stimulans voor anderen om het af te ronden.’

Wel, hier is een eerste poging

Delpher

Met één muisklik toegang tot 30 miljoen gedigitaliseerde pagina's! Ze zijn te vinden in meer dan 90.000 boeken, ruim 1 miljoen kranten en ongeveer 1,5 miljoen pagina's in Nederlandse tijdschriften uit de 17e tot de 20e eeuw.

Delpher.nl is een zoekmachine naar historische informatie die ontwikkeld is door de Koninklijke Bibliotheek, samen met het Meertens-Instituut en de universiteitsbibliotheken van Amsterdam (UvA), Groningen, Leiden en Utrecht.

Vuilnisbergplaats te Wekerom

P.A. Griffioen, F.G. van Oort & P. Standaard

Aankoop van de grond

Op 3 februari 1928 neemt de Raad van de gemeente Ede met algemene stemmen het besluit over te gaan tot aankoop van een perceel heide en zand, gelegen aan de weg van Ede naar Harskamp (Wekeromseweg). De grond is van H.L.E.J. Müller, echtgenote van Dr.A.G. Kröller. De oppervlakte bedraagt 6.28.51 ha. en de prijs is f 250,- per ha, totaal dus f 1571,27 1/2. Voor het op het perceel nog staande houtgewas betaalt de gemeente Ede f 35,-. De akte wordt op 24 april 1928 gepasseerd.

Doel van deze aankoop is de oprichting van een vuilnisbergplaats. B&W doen een melding aan Gedeputeerde Staten van Gelderland. Deze antwoorden dat de fouten in de meegeleverde tekening moeten worden verbeterd en dat daarna de Hinderwetprocedure moet worden toegepast.

De direct aanliggende eigenaren worden persoonlijk uitgenodigd om hun eventuele bezwaren schriftelijk kenbaar te maken en deze mondeling, op een vast bepaald tijdstip, toe te lichten. Daarnaast komt er een

openbare kennisgeving. Dit gebeurt door ter secretarie de stukken hierover ter visie te leggen en door op de plek waar de vuilnisbergplaats moet komen een bord te plaatsen en daar de kennisgeving aan te plakken.

Op de geplande zitting verschijnt er niemand en er zijn ook geen bezwaren tegen de oprichting van de vuilnisbergplaats ingebracht.

Goedkeuring

Op 12 november 1928 gaat er wederom een brief van de gemeente Ede richting Gedeputeerde Staten met het verzoek om vergunning te verlenen voor de oprichting van deze vuilnisbergplaats. Op 16 januari 1929 komt de goedkeuring, met als voorwaarden dat op het terrein van de inrichting geen verbranding van aanvoerd of aanwezig afval mag plaatsvinden, en ook moet de inrichting binnen drie maanden in gebruik zijn gesteld. Tevens zullen B&W op de gebruikelijke wijze deze verleende vergunning aan het publiek kenbaar maken.

Tot en met 1988 is dit gebied ondergebracht geweest bij de Dienst Gemeentewerken van de gemeente Ede en diende het dus als vuilstortplaats voor de gemeente. Na de sluiting is de vuilnisberg goed afgedekt en hebben B&W besloten dit gebied toe te voegen aan het areaal van het Gemeentelijk Bosbedrijf. De bestemming is gewijzigd in natuurgebied. De berg is afgewerkt en teruggegeven aan de natuur.

Er voert een klompenpad overheen en eenmaal boven kan men genieten van een riant uitzicht. De natuur herstelt zich snel, want er groeien momenteel al weer zeldzame orchideeën op de flanken.

De vuilstortplaats nabij Wekerom die in 1928 is geopend en in 1988 is gesloten. (Foto A. Nijhof, 1971 GA35089)

Speciaal voor de Belgische vrouwen

Lezing over vrouwenkiesrecht in Vluchtoord Ede

Arno van der Valk

In de periode november 1916 – januari 1917 waren het Vluchtoord Ede en zijn leider kolonel Mingels uitvoerig in het nieuws. Het vluchtoord voor de Belgische vluchtelingen zou te duur zijn en er was sprake van dat het Vluchtoord zou worden opgeheven. De eerste bezuiniging was het ontslag per 1 december 1916 van regeringscommissaris J.Th.H. Mingels zelf. Met name de socialistische krant *Het Volk* besteedde aandacht aan die kwestie. Deze publiciteit bracht voorvechtster van vrouwenrechten Thiska Thiel-Wehrbein ertoe haar ervaringen in het Vluchtoord Ede van een jaar eerder 'nog eens in ruimere kring te vertellen'. Dit deed ze, omdat het 'een eigenaardig licht werpt op den man, die op zoo meesterlijke wijze eene dergelijke organisatie letterlijk uit de grond heeft gestampt en twee jaar lang heeft bestuurd, om daarvoor thans smadelijk aan den dijk te worden gezet'. Ze schreef het stuk getiteld 'In het Vluchtoord Ede' voor *De Amsterdammer - Weekblad voor Handel, Industrie en Kunst* (later *De Groene Amsterdammer*) waarin het op zaterdag 20 januari 1917 verscheen. Hieronder wordt dit artikel volledig, maar niet integraal geciteerd.

Vrouwenkiesrecht

Thiska Thiel-Wehrbein (1866-1941) was op dat moment onder andere actief voor de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht. Later was ze hoofdbestuurslid van de Vereeniging van Staatsburgeressen en lid van de Nationale Vrouwenraad. Er was tot 1919 nog geen stemrecht voor vrouwen en om dat te bewerkstelligen werden er

Th. Thiel-Wehrbein.
Hoofdbestuurslid van de Ver. v. Staatsburgeressen en Lid van den
Nationaal Vrouwenraad.

Thiska Thiel-Wehrbein (1910) Foto: Collectie IAV – Atria, kennis-instituut voor emancipatie en vrouwen-geschiedenis (100014932)

bijvoorbeeld lezingen georganiseerd om vrouwen (en mannen) bewust te maken van deze misstand. Op donderdag 14 oktober 1915 kwam mevrouw Thiel-Wehrbein vanuit Haarlem naar Ede voor zo'n lezing in Vluchtoord Ede.

't Was dan op het verzoek van dezen kolonel Mingels dat ik in November van het vorige jaar over de Veluwe spoorde om 's avonds in het Vluchtelingenkamp te spreken over datgene, waarvan wij vrouwen nu al 23 jaar openlijk hebben getuigd, maar dat waarschijnlijk nog wel niet tot onze Belgische zusters in de kampen was door gedrongen: het Vrouwenkiesrecht.

WEEKBLAD DER BELGISCHE BEVOL

VERSCHIJNT ELKEN WOENSDAG

Administratie: F. B

Donderdag, 14 dezer, des avonds 7½ uur, in de Concertzaal V. O. lezing van Mevr. Th. THIEL—WEHRBEIN uit Haarlem.

Onderwerp: „Het huisgezin en zijne geschiedenis”.

Speciaal voor de Belgische vrouwen, doch de mannen zijn ook welkom.

Aankondiging van de lezing in Ons Leven van 13 oktober 1915. Collectie Vereniging Oud Ede (gemeentearchief inventarisnummer VOE 217)

Onder de noemer ontwikkelingsavonden werden er in het Vluchtoord lees- en spreekbeurten verzorgd door Vlaamse en Nederlandse sprekers. Hoewel het verenigingsleven door de bewoners van het Vluchtoord Ede zelf werd verzorgd, kwam het initiatief voor deze lezing uit een andere hoek.

In de auto, die me van Ede naar 't nog al afgelegen vluchtoord bracht, vertelden de regeeringscommissaris en zijne vrouw mij, dat het plan voor de vergadering was opgekomen bij een der verpleegsters en dat de kolonel, zelf een warm voorstander van Vrouwenkiesrecht, 't dadelijk had goedgekeurd.

Katholiek standpunt

Nederland liep ten opzichte van België voor wat betreft het draagvlak voor vrouwenkiesrecht. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verdwenen daar de feministische eisen naar de achtergrond, terwijl Nederland in 1917 wel rijp was voor (passief) vrouwenkiesrecht. Toch is het opmerkelijk dat kolonel J.Th.H. Mingels (1855-1928) vóór vrouwenkiesrecht was. Niet omdat hij een man was. Er waren wel meer mannen voorstander van het kiesrecht voor vrouwen. Sterker nog, de Tweede Kamer werd bevolkt door mannen, dus alleen een man zou de initiatiefwet tot het instellen van vrouwenkiesrecht kunnen indienen. Nee, Mingels was katho-

Kolonel Mingels en zijn vrouw, februari 1916 bij het eenjarig bestaan van het Vluchtoord (Foto Nationaal Archief).

liek en ook de vluchtelingen in het vluchtoord waren katholiek. Als rechtgeaarde katholiek kende Mingels het officiële katholieke standpunt uit 1913. Dat hield in dat God nu eenmaal had gewild dat de vrouw in het gezin aan de man onderdanig zou zijn en daarom mocht de vrouw op politiek vlak niet gelijkgesteld worden aan de man.

Het burgerschap van de vrouw was volgens het katholieke standpunt in 1913 dus afhankelijk van dat van de man. Dat katholieke standpunt werd in 1919 om politieke redenen losgelaten. Mingels blijkt dus ook in dit opzicht progressief. Natuurlijk kan hier ook invloed van zijn vrouw Louisa van der Sloot (1862-1958) een rol gespeeld hebben.

Overigens werd de lezing van mevrouw Thiel-Wehrbein in *Ons leven*, de krant van het Vluchtoord, op 6 en 13 oktober 1915

niet aangekondigd als een lezing over vrouwenkiesrecht. Als onderwerp werd genoemd: 'Het huisgezin en zijne geschiedenis'. Met daarbij vermeld: 'Speciaal voor de Belgische vrouwen, doch de mannen zijn ook welkom.'

Luchthartig volkje

Hoewel ze wel vaker lezingen gaf, was mevrouw Thiel-Wehrbein zenuwachtig voor haar optreden in Ede, omdat ze een bijzonder publiek verwachtte:

Ik was wel huiverig voor de taak die ik op me had genomen. Ik vreesde de volkomen afwezigheid van eenige belangstelling bij dat zorgeloze, luchthartige volkje van jolijt, dat ik bij de groote invasie van October 1914 in al zijne eigenaardigheden had leeren kennen. 't Prediken in de woestijn moge voor sommige dweepers aantrekkelijkheid hebben; voor eene practische huisvrouw, die met haar tijd moet werken, heeft het eenige bezwaren. Toch, al viel hier niet te oogsten, 't was toch te verwachten, dat het gemeenschappelijke lijden de hoofden en harten van deze vrouwen had ontvankelijk gemaakt voor nieuwe gedachten, nieuwe indrukken en ook 't zaaien heeft zijne bekoring. Dus... trok ik kampwaarts.

Zoals ze ook later zou beschrijven verwachtte ze een weinig ontwikkeld publiek dat niet gewend was naar een serieus verhaal te luisteren. Die ervaring was ook gestoeld op de doelgroep van het kamp. In totaal zouden zo'n 20.000 van de ongeveer 100.000 gevluchte Belgische burgers in een kamp worden opgenomen, en wel in Nunspeet, Ede, Uden en Gouda. Het ging hoofdzakelijk om Belgen zonder eigen vermogen of inkomen uit arbeid. Deze behoeftige of arme vluchtelingen waren onderverdeeld in drie categorieën: gevaarlijke of ongewenste elementen, de minder gewenste elementen en ten slotte de fatsoenlijke behoeftigen. Het kamp in Nunspeet was bedoeld voor de eerste twee categorieën, terwijl dat in Ede een

modelkamp wilde zijn voor de fatsoenlijke behoeftigen.

Helverlichte tentenstad

Mevrouw Thiel-Wehrbein werd met de Panhard & Levassor van kolonel Mingels opgehaald en naar het Vluchtoord op de Ginkelse Hei gebracht. Ze beschreef vervolgens in De Amsterdammer wat ze daar had meegemaakt. Ons geeft het een mooi beeld van het Vluchtoord:

Eenige oogenblikken later draaide de auto het groote inrijhek binnen en met bewonderende belangstelling zag ik die helverlichte tentenstad midden op de hei die grootsche schepping van maatschappelijke organisatievermogen op de plaats, waar de aarde eenmaal woest en ledig was.

We traden de zoogenaamde 'concertzaal' binnen, een houten loods van 60 m. lang, waarvan het voorste gedeelte geheel werd ingenomen door eene dichte menigte vrouwen, allen van 't eigenaardige type, waarmede in 't voorjaar van 1914 onze straten werden overstroomd. Ook enkele mannen zaten er tusschen en links van 't tooneel was een flink orkest van mannelijke vluchtelingen geplaatst. De beide voorste rijen waren gereserveerd voor den bevelhebber en zijne vrouw, de doktoren en verpleegsters, de twee kapelaans en de onderwijzers.

De hoofdonderwijzer van een der scholen bracht me met zuidelijken zwier aan zijn arm op 't tooneel, waarbij wij met minder zwierige, hoog-opgetrokken knieën over de centrale verwarmingsbuizen moesten stappen.

Luxe verwarmingsbuizen

De spreekster vond de verwarmingsbuizen kennelijk opmerkelijk. Ze benoemde ze twee keer in haar beschrijving. De verwarming was weliswaar vooruitstrevend en Mingels had de kosten moeten verantwoorden, maar wat haar betreft hadden de buizen weggewerkt mogen

worden, zodat het podium zonder mannelijke hulp te betreden zou zijn geweest. Op het ministerie rees echter de vraag of 'hier ook teveel voet is gegeven aan een streven om het den vluchtelingen aangenaam te maken ten koste van de zoo noodige zuinigheid bij de besteding van 's Lands financiën, ten koste ook, per slot van het moreel der vluchtelingen bij wie de ambitie om desnoods met eenige offeringen in eigen land weder aan de slag te komen al meer en meer zal gaan sluimeren bij zoo aangename gastvrijheid hier te lande'. Kortom, de Belgische vluchtelingen moesten het vooral niet te goed krijgen, anders wilden ze niet meer naar het vaderland terug.

Zeshonderd paar klompschoenen

De spreekster had ondertussen andere zorgen dan verwarmingsbuizen en het welzijn der vluchtelingen: haar spreekbeurt.

En daar stond ik dan tegenover die honderden, mij nieuwsgierig aanstarende gezichten en voelde de angst mij bekruipt. Hoe zou ik dat bewegelijke kwikzilverachtige volkje dwingen naar mij te luisteren? Hoe zou ik die wriemelende, zoemende bijenzwerm een uur rustig houden? Daar schoot mij 't woord van 'Nathan der Weise' te binnen: 'Nicht die Kinder blösz speizt man mit Märchen ab' en dus koos ik den verhaaltoon. En.... 't ging.

Mevrouw Thiel-Wehrbein heeft het niet zo bedoeld, maar het is frappant dat ze juist hier een van de weinige spreekwoordelijke figuren uit de Europese toneelgeschiedenis aanhaalt. Het toneelstuk *Nathan der Weise* (1779) van Gotthold Ephraim Lessing schetst de noodzaak van tolerantie. Een actueler stuk was rond 1915 niet denkbaarder rond het vluchtelingenvraagstuk. En ook nu niet, vanwege de toneelsetting van spanning tussen christenen, joden en islamieten. Het toneelstuk kenmerkt zich door een gebrek

Affiche van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht uit 1918 van Theo Molkenboer (1871-1920). Collectie De stichting het ReclameArsenaal te Amsterdam.

aan gepreek of ideologie. Daarom haalde zij Nathan der Weise aan. Ze wilde een verhaal vertellen en niet prediken over vrouwenkiesrecht. Maar met een verhaal was ze er nog niet om het vluchtelingenpubliek bij de les te houden:

Wel konden zij, die niet gewend waren, naar ernstiger taal te luisteren, zelfs niet afwachten dat ik maar even adem schepte of een slokje water nam. Dadelijk gingen de hoofden dan bij elkaar; onmiddellijke zoemden de bijenzwerm weer. Beter beheerschen zich de mannen en uit de aandachtige gezichten van de orkestleden putte ik telkens moed, om met eene frissche intonatie 't woelige publiek te beteugelen.

En de arme ballingen deden mij zelf vaak de stof voor mijn betoog aan de hand. Ik vertelde hun van 't leven der vrouwen uit vroeger tijden en ik stond wat langer stil

bij den bloeitijd van 't oude Vlaanderen als 't middelpunt van de cultuur en ik verhaalde uit de Middel-Nederlandsche legenden, die op zoo'n naïeve wijze den tijdgeest tot uiting brengen. En door de eeuwen heen kwam ik op de heden-daagsche vrouw, op de veranderende maatschappelijke verhoudingen en hoe kon 't anders, ook op den oorlog, die 't ons immers toebuldert, dat er zooveel oud-bakkens, zooveel vermolmds in onze oude wereld is, en toen ik eindigde met de dooreengevlochten wenschen voor de vrijwording der vrouw en die van 't land der Belgen, toen dacht ik, dat de houten vloeren zouden bezwijken onder 't gestamp van die 600 paar klompschoenen.

De hoofdonderwijzer bedankte mij in een zoetvloeiende speech voor mijne 'edelmoedige tale' en wenschte me het slagen toe van mijn werk even vurig als hij voor zichzelf de bevrijding van het land hoopte.

Vrouwenkiesrecht

Lang niet alle mannen in Nederland mochten voor de Eerste Wereldoorlog stemmen. Ze moesten een bepaald vermogen hebben en ouder dan 25 jaar zijn. In 1913 was 65 procent van de mannen kiesgerechtigd. Maar de vrouwen hadden helemaal geen kiesrecht. In 1917 werd het passief kiesrecht voor vrouwen ingevoerd en mochten zij zich dus verkiesbaar stellen. Het duurde tot 1919 voordat zij ook het actieve kiesrecht kregen en dus ook mochten stemmen. De leider van de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB, in 1946 opgegaan in de PvdA) Henri Marchant, diende hiertoe een initiatief-wetsontwerp dat een meerderheid haalde. Bij de eerstvolgende Tweede Kamerverkiezingen stond Thiska Thiel-Wehrbein voor deze partij op een onverkiesbare plaats.

Over de verwarmingsbuizen heen loodste hij me weer aan zijn arm de zaal binnen en weer begon het geklap en gestamp en zelfs de kapelaans kwamen me met uitgestoken handen bedanken. Nog een afscheidnummer van 't orkest en met een opgelucht gevoel keerde ik naar Ede terug. 't Is waar; directe voordelen in den vorm van nieuwe leden had deze avond niet opgebracht: maar wie zal zeggen of niet hier en daar een zaadje zich zal hebben gehecht, dat eenmaal vruchten zal voortbrengen.

Oorlogsweduwen

Tot zover de beschrijving van haar ervaringen tijdens de lezing. Mevrouw Thiel-Werhbein hoopte dat haar boodschap in goede aarde zou vallen. Feit is dat pas na de Eerste wereldoorlog de beweging voor vrouwenkiesrecht in België op gang kwam. In de grondwetsherziening van 1921 kregen vrouwen alleen stemrecht op gemeentelijk niveau. Als een soort genoegdoening mochten ook de geïnterneerde verzetsvrouwen, niet-hertrouwde weduwen of moeders van gesneuvelde soldaten ook op nationaal niveau hun stem uitbrengen. Pas na de Tweede Wereldoorlog kregen alle Belgische vrouwen stemrecht.

Alles over zuinigheid

In *De Amsterdammer* vervolgde de 49-jarige mevrouw Thiel-Werhbein haar artikel over Vluchtoord Ede met een pleidooi vóór kolonel Mingels en zijn aanpak van de vluchtelingenopvang. Zij bezocht het Vluchtoord Ede vrijdag 15 november 1915 nogmaals.

Nog ligt de toekomst van België in het duister; maar het zij deze de oude zelfstandigheid moge hergeven, het zij dat velen der arme bannelingen zich zullen oplossen in onze natie, in beide gevallen is het zaak, waar we kunnen zooveel mogelijk bij te dragen tot opklaring der geesten van onze diep beklagenswaardige gasten. Zeker was dit ook de bedoeling van den

regeeringscommissaris, toen hij, zelf een katholiek, mij toestond voor zijne katholieke kampbewoonsters over het Vrouwenkiesrecht te spreken. Mij trof deze ruime opvatting als het kenmerk van den waren regeerder en toen ik den volgenden dag onder zijn geleide het kamp in al zijne onderdeelen nog eens mocht gadeslaan en de gemoedelijke, maar tegelijk besliste manier, waarop hij de teugels in handen had, toen gaf 't mij dat prettige gevoel van bevrediging, dat iedereen moet onder vinden, als hij op een verantwoordelijken post den rechten man op de rechte plaats ziet. De voorbeeldige orde en regel bij dit van nature zeker niet ordelijke en geregelde volk deden weldadig aan en 't viel mij, huisvrouw van meer dan 25 dienstjaren, niet moeilijk op te merken, hoe deze reuze huishouding de ware economische beginselen in practijk werden gebracht; de economie, die zorgt voor goed voedsel zonder weelde, goede ligging en zindelijkheid, om ziekten en verslapping te voorkomen: maar die niet toestaat, dat iets verwaarloosd of over den balk wordt gegooid.

Nu zal het vluchtoord van Ede, de algemeen erkende modelinrichting worden omvergehaald, de mooie organisatie worden teniet gedaan en de tenten met hare bevolking naar het heel wat minder goede kamp in Nunspeet worden

Afdeling Ede

Een van de organisaties die zich inzette voor vrouwenkiesrecht was Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht. Deze Bond had vanaf 1916 ook een afdeling in Ede die zich beijverde voor het stemrecht van vrouwen. Het archief van de afdeling Ede bevindt zich bij Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis in Amsterdam.

overgebracht. Alles voor de zuinigheid! Ik zal me niet aan eene beoordeling wagen van dit regeeringsbesluit; maar als oudere, ervaren huisvrouw vraag ik me toch af, of hier de zuinigheid niet de wijsheid bedriegt. In ieder geval is de man die getoond heeft, 't best van allen de kamporganisatie te verstaan van deze bezuinigingsmaatregel het slachtoffer geworden en 't is mij daarom eene behoefte door deze persoonlijke herinnering mijne bescheiden hulde te brengen aan den stichter, die het zeker zo hard gevallen moet zijn, zijn werk zoo te zien eindigen!

De redactie van *De Amsterdammer* had het stuk van mevrouw Thiel-Wehrbein overigens een week laten liggen en juist in die week werd het besluit genomen de afbraak van Vluchtoord Ede voorlopig te staken. Uiteindelijk mocht dat niet baten. Kolonel Mingels' ontslag was definitief en hij keerde terug naar Maastricht. Het kamp werd ontruimd en de vluchtelingen verspreiden zich over vluchtoord Nunspeet, Uden, België en Engeland. Een deel bleef achter in het Deense dorp te Ede.

Bronnen

- * Thiel-Wehrbein, *In het Vluchtoord Ede*. De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland, nr. 2065, 20 januari 1917, blz. 5.
- * Gerard van Bruggen, *De hei is groot genoeg*. Vluchtoord Ede (Barneveld 2008).
- * Archief Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht, Archief: IAV 00000295, Inventaris 0179 (Atria)
- * *Evolutie*. Veertiendaagsch blad voor de vrouw, juni 1922.
- * *Evolutie van het kiesrecht in België* op www.belgium.be (niet meer online)
- * Atria-dossier vrouwenkiesrecht op www.atria.nl

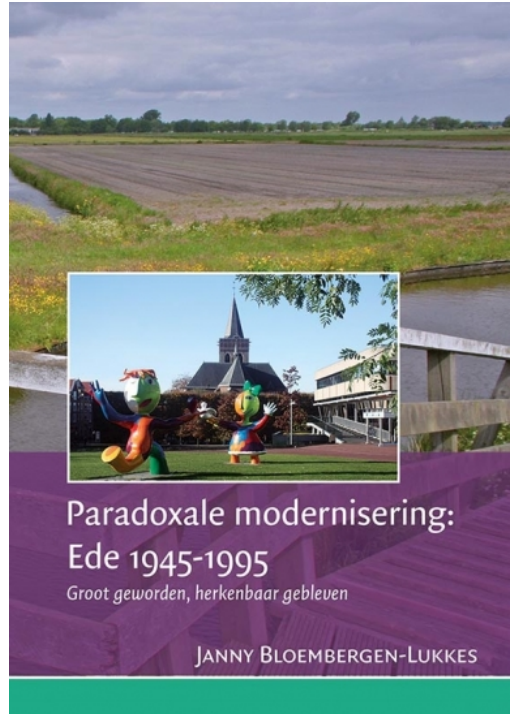
Paradoxale modernisering - Ede, 1945 – 1995: Groot geworden, herkenbaar gebleven

Aart Homoet

In het voorjaar 2015 wordt, naar aanleiding van de politieke discussie over het ambtsgebed, Ede in het dagblad Trouw omschreven als *'het grootste reformatorische bolwerk van de bijbelgordel'*. Deze typering, gebaseerd op een historisch gegroeid vooroordeel, was waarschijnlijk niet gebruikt als de journalist de moeite had genomen om de samenvatting te lezen van de omvangrijke dissertatie van *Janny Bloembergen-Lukkes*.

Deze historica, al vele jaren woonachtig in Bennekom, promoveerde in december 2014 aan de Wageningen Universiteit op het probleem dat de Edese politiek al sinds 1945 in haar greep heeft: *dorp blijven of stad worden?* Het voornaamste doel van haar onderzoek is een antwoord te vinden op de vraag welke ruimte een lokale overheid heeft om binnen een moderniseringsproces eigen keuzes te maken. Welke spanningen gaan ontstaan tussen stedelijkheid en platteland, en hoe reageert een overwegend protestantse gemeenschap op de secularisering?

Ede is na de Tweede Wereldoorlog landelijk gezien geen probleemgebied dat extra hulp nodig heeft, maar *'wel leefde onder vooral de geboren Edenaren in de raad en het college, gestimuleerd door de burgervaders die wel van buiten de gemeente afkomstig waren, een duidelijke wens om Ede mee omhoog te stuwen in de vaart der volkeren. Het beeld als zou Ede een achtergebleven gebied op de Veluwe zijn, was velen een doorn in het oog en hier moest verandering in komen. De naoorlogse economische groei werd door het gemeentebestuur omarmd, gefaciliteerd en gestimuleerd'* (p. 326) De gewenste bevolkingsgroei van 50.000 in 1945 naar 100.000 in 2000 wordt ruimschoots gehaald, maar wat voor beleid heeft het gemeentebestuur

uitgestippeld om richting 'stadse fratsen' te gaan en tegelijkertijd het conservatief-confessionele deel van de bevolking rustig te houden?

De auteur onderzoekt uitvoerig vier beleidsgebieden. Bij de *ruimtelijke ordening* ligt het probleem in de combinatie industrialisatie, het ongemoeid laten van de agrarische ontwikkeling in het buitengebied en de bescherming van de natuurgebieden. Vooral de CHU en ARP, na 1978 het CDA, spelen hierin een hoofdrol. Dat geldt ook voor het tweede onderwerp, het *onderwijsbeleid*. Hier is de basisvraag: bijzonder of neutraal? Het langdurige verzet tegen een openbare HAVO/VWO-school - het Pallas-Athene College opent pas in 1986 zijn deuren - is een voorbeeld van de pogingen om het protestant-christelijke karakter van Ede in stand te houden.

Op het gebied van *migranten/gastarbeiders*, een typisch 'stadsprobleem',

houdt het gemeentebestuur zich zo lang als mogelijk afzijdig. In 1984 moet de lokale overheid een minderhedenbeleid formuleren en pas op het moment dat er onrust ontstaat over de bouw van een moskee, gaat de gemeente zich ermee bemoeien. Het vierde terrein waar de problematiek ‘dorp of stad’ een rol speelt is de toenemende *vrijtijdsbesteding*. In confessionele kringen en bij de VVD is de voorkeur voor zo min mogelijk ‘overheidsbemoeienis’ op dit gebied. Een uitzondering wordt, mede op basis van persoonlijke voorkeuren van sommige wethouders, gemaakt voor de sportvoorzieningen.

In de behandelde periode worden twee cesuren aangebracht. Tot 1966 speelt, ondanks een sterke bevolkingsgroei, de traditie een belangrijke rol. De periode 1966-78 wordt gekenmerkt door verandering en debat. De groei gaat onverminderd door, maar het streven naar behoud van kleinschaligheid en het handhaven van conservatieve opvattingen blij-

ven dominant aanwezig. Pas na 1978 blijkt dat er serieus gezocht moet worden naar een consensus tussen traditie en vooruitgang en in 1995 is dat proces - zie de discussie in 2015 over de zondagsopening - nog lang niet afgerond.

Conclusie: zelfs na 350 dichtbedrukte pagina’s is een eénduidig antwoord op de vraag ‘dorp of stad?’ niet te geven.

Janny Bloembergen heeft, ook al gaat het over Ede, jarenlang monnikenwerk verricht. Het boek leest niet makkelijk weg, zeker niet voor liefhebbers van ‘geestige anekdoten van ons dorp uit vroeger tijden’. Maar voor iedereen die geïnteresseerd is in de historische ontwikkeling van de vier behandelde onderwerpen in de tweede helft van de vorige eeuw is het een onmisbaar standaardwerk.

Een handelseditie is op de markt gebracht door Uitgeverij Verloren en te koop in de boekhandel. ISBN 978-90-8704-502-9, 608 pagina’s, € 49,00.

‘Vechtpartijen tot opluistering van de plechtigheid’

Het einde van de Lunterse domineeskermis

H. van den Brink

Het is 18 december 1895 wanneer burgemeester Van Borssele in zijn werkkamer op het gemeentehuis van Ede een kort briefje schrijft aan de Rijksveldwacht te Arnhem:

“Op zondag den 29 december a.s. wordt het afscheid gepreekt door den predikant Klomp te Lunteren bij welke gelegenheid een grote toeloop van volk wordt verwacht. Ik heb de eer u te verzoeken de versterking der politiemacht met enige rijksveldwachters te willen bevorderen.”

Waarom is er extra politie nodig bij de

Uit onze zusterbladen

Dit artikel verscheen eerder in *Bij de Amse Pomp*, orgaan van de Vereniging Oud Lunteren

afscheidspreek van dominee Klomp? Er wordt veel volk in de kerk verwacht, maar zijn daar rijksveldwachters bij nodig om de orde te handhaven?

Omdat de kerkeraad in de maanden na het vertrek van de dominee geen nieuwe predikant kan krijgen, wordt besloten om dominee Klomp, die naar Oud-Beierland

Ds. Bouthoorn

vertrokken is, terug te beroepen en tot grote vreugde van de kerkeraad en de Lunterse bevolking, neemt hij dat beroep aan.

Burgemeester Op ten Noort, die Van Borssele opgevolgd is, schrijft op dinsdag 27 oktober 1896 het volgende briefje aan de Rijksveldwacht:

“Op zondag 1 november hoopt de nieuwe predikant te Lunteren zijn intrede te houden. Als gewoonlijk wordt van alle kanten zeer veel volk verwacht en de plechtigheid schijnt mede te brengen, dat men buiten de kerk nogal rumoerig is. Ik geef u derhalve in overweging op dien dag de politie te Lunteren met twee rijksveldwachters te versterken.”

Er is dus extra politie nodig omdat het “nogal rumoerig” is buiten de kerk. Maar waarom is men buiten de kerkdeuren zo rumoerig? Maakt men ruzie wie het eerst naar binnen mag bij een dergelijke dienst? Of zijn er soms voor- en tegenstanders van

de nieuwe dominee die met elkaar op de vuist gaan?

Wanneer een half jaar later in Ede dominee Bouthoorn bevestigd wordt, schrijft de burgemeester een brief aan de kommandant der brigade marechaussee in Wageningen met de volgende inhoud:

“Op zondag 25 april 1897 zal de nieuwe predikant der Ned. Herv. gemeente te Ede bevestigd worden en des namiddags zijn intrede doen. Waarschijnlijk zal daardoor een grote toeloop van volk plaats vinden en zag ik, met 't oog op de gebruikelijke vechtpartijen die dan meestal plaats vinden, gaarne dat een paar marechaussees in den namiddag hier aanwezig waren.”

De extra politie bij afscheidspreken en bevestigingen van predikanten is dus nodig omdat er vechtpartijen plaatsvinden! Maar welke kerkgangers maken er dan buiten de kerkdeuren ruzie met elkaar en waarom?

Drie jaar later verlaat dominee Klomp voor de tweede keer de Ned. Herv. gemeente te Lunteren omdat hij het beroep naar Slijk Ewijk aanneemt. Burgemeester Op ten Noort verzoekt opnieuw om versterking en in een brief aan de Rijksveldwacht te Zwolle schrijft hij:

“Op zondag den 29e October 1899 zal de predikant te Lunteren des namiddags 2 uur afscheid nemen van zijne gemeente. Bij eene dergelijke gelegenheid is veel volk te wachten, in het onderhavige geval ook uit Barneveld en het is niet onmogelijk dat er dan tot opluistering van de plechtigheid, vechtpartijen plaats vinden.”

De vechtpartijen vinden dus plaats om de plechtigheid op te luisteren! De burgemeester moet dit wel ironisch bedoelen. In zijn brief verzoekt hij een rijksveldwachter uit Barneveld te sturen, omdat die beter bekend is met de bewoners uit die plaats. Zouden de Barnevelders er iets mee te maken hebben?

Hoe het afgelopen is op die zondag de 29e oktober lezen we enkele dagen later in de Graafschapsbode:

Te Lunteren hebben ze Domineeskermis gehouden. Een vreemd woord, zal men zeggen; maar zoo heel vreemd is het toch niet als men weet, dat op veel plaatsen der Veluwe, waar de menschen nog al kerksch zijn, van het gaan en komen der dominee's een feestdag wordt gemaakt, waarbij veel jenever wordt gedronken, en dan wordt allicht naar het mes gegrepen. De predikant te Lunteren preekte Zondag zijn afscheidspreek en toen was er bijzonder groote roering. Vechtpartijen van belang en bij eene daarvan werd een jongen van 14 jaar met een mes in den rug gestoken, naar de politie zegt door de long heen.

Uit dit krantenbericht blijkt dat het hier om de beruchte domineeskermis gaat, die gehouden wordt bij de intrede en blijkbaar ook bij het afscheid van dominees. In de 16e en 17e eeuw bestaat de domineeskermis uit kraampjes waar men van alles verkoopt, er is veel vlagvertoon, vanuit de herbergen klinkt er muziek en in de pastorie wordt voor genodigden en ongenodigden een gastmaal geserveerd van erwten met vlees, rijstebrij met suiker, brood met kaas en wijn en bier worden er geschonken. Of het in Lunteren omstreeks 1900 ook zo toegaat durf ik niet te zeggen. Zeker is dat er veel gedronken wordt en... gevochten.

Het loopt dus helemaal uit de hand op die zondag de 29e oktober. Jongelui uit Barneveld, Ede en Lunteren ontmoeten elkaar en bij de vechtpartijen wordt de 14-jarige Willem Beek in zijn rug gestoken door de uit Barneveld afkomstige Rutger van R. De laatste staat niet zo best bekend en is al meermalen met justitie in aanraking geweest. Hij wordt door de veldwachter in de kraag gevat en proces verbaal wordt opgemaakt. Wat voor straf hij krijgt heb ik niet kunnen achterhalen.

Enkele maanden later, bij de intrede van dominee Lambers, is er weer extra rijks-

veldwacht op de been, maar van ongeregeldheden op die dag is niets bekend.

Wanneer in 1913 dominee Kuijman naar Lunteren komt, wil hij geen domineeskermis bij zijn intrede. De Lunterse jeugd is het hier niet mee eens en het gevolg is dat de ruiten van de pastorie worden ingegooid. Die actie zal zeker nog een staartje gehad hebben.

Of er in 1920 bij de komst van dominee Kievit nog domineeskermis is geweest, is niet bekend. We lezen er niets meer over in de annalen van de Oude Kerk.

Bronnen

* Gemeentearchief Ede: Oud Archief: Inv.nrs. 727 II, 728, 785, 786, 787, 789, 790

* Door Zijn hand..., door Ds. A. van de Beek, blz. 38

* De Graafschapsbode, 4 November 1899

* Nieuwe Rotterdamsche Courant, 16 September 1928

De Oude Kerk van Lunteren in rustiger tijden. (Fotocoll. Ver. Oud-Lunteren)

Een zwaardveger op de Parkweg - een stukje militaire historie c.a. uit het Ede-Zuid van vroeger

Jan Kijlstra

In de studiezaal van het Edese Gemeentearchief staan ook de mappen met de vernummeringen van de panden in Ede, opgesteld door de onvolprezen Hartgers.[1] Het leuke daaraan is dat hij niet alleen de achtereenvolgende vernummeringen op overzichtelijke wijze heeft gerangschikt, maar ook per adres de bewoners en hun beroep vermeldt.

Na de komst van de kazernes zijn in Ede-Zuid vrij veel woningen gebouwd voor, c.q. in gebruik genomen door beroepsmilitairen.

En als dus, in het overzicht van namen en beroepen, bij Maanen Eb 148 vermeld staat dat daar een zekere J.P. van Leusden woonde, en dat zijn beroep *zwaardveger* was, dan is het voor de hand liggend om te veronderstellen dat Van Leusden een beroepsmilitair was.

Maar: wat was nou een zwaardveger? Het Woordenboek van de Nederlandse Taal geeft het antwoord: een zwaardveger is een *'ambachtsman die zwaarden en andere wapens schoonmaakt, polijst, in orde brengt, vervaardigt of verkoopt; wapensmid'*.

Het vervaardigen van zwaarden was werk voor smeden. Geleidelijk aan vond specialisatie plaats. In de late Middeleeuwen ontstonden daar drie afzonderlijke ambachten uit, elk met eigen gildes. De *smid* smeedde alleen nog de kling, de *harder* maakte het gesmede ijzer door verhitten en afkoelen in de kern taai en buigzaam, maar aan de oppervlakte zo hard dat daar een scherpe en stabiele snijkant (de *sne*) aan gemaakt kon worden. En tot slot was het de taak van de *zwaardveger* om door slijpen en polijsten die *sne* aan te brengen, en er een compleet wapen van te maken. In het Duits heet dat slijpen en polijsten *'blankfege'*. En dat gebeurde (en gebeurt) met behulp van slijpstenen.

Slijpen

Vegen moet in deze context dus gezien worden als scherp maken, slijpen. En wie wel eens op een slijpsteen een mes geslepen heeft, weet dat je dat doet door het lemmet met een soepele beweging, over de volle lengte en met weinig druk, langs de steen te *'vegen'*.

In het gildeteken van Steyr (Oostenrijk) zien we dan ook een slijpsteen met daar-
onder twee gekruiste zwaarden.

www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-OB-44.488

De zwaardvegers waren een gilde. Compleet met de eis tot het afleggen van een meesterproef voor wie daarvan lid wilden worden. In 1642 werd als voorwaarde voor toetreding tot het gilde vereist: *'Dat van nu voortaan alle de genen, die het Gild van de Swaerdeggers zullen winnen, te voren gehouden sullen zijn tot een Proef te maken een Rapier of Degen geheel gemonteerd, te weten versilvert op sne, vergult geciseleert en met silver ingeslagen.'*

Een zwaardveger was dus een wapensmid. In het leger van die dagen een wapensmid bij de cavalerie. En ook in het begin van de twintigste eeuw bestond dat beroep nog bij het Nederlandse leger, zo leert Hartgers ons.

Zijn pendant bij de infanterie was de *geweermaker*: Dat staat in hetzelfde lem-

ma in het WNT: *'Zwaardveger – benaming voor geweermaker bij de cavalerie. Een geweermaker vervaardigt en onderhoudt handvuurwapens; bij elk bataljon infanterie heeft men gewoonlijk een geweermaker, evenals bij elk eskadron cavalerie, waar hij de naam van zwaardveger draagt.'*

Door uitbreiding van het slijpwerk met het samenstellen van de diverse delen van het wapen tot één geheel, en het afwerken daarvan, werd Schwertfegeer een zelfstandig beroep en ontstonden er beroepsverenigingen, ofwel gildes. Deze ambachtslieden gingen vervolgens ook het onderhoud voor hun rekening nemen. En dat was in latere legers ook de hoofdzaak van de zwaardvegers en geweermakers.

Zoals van de Edese zwaardveger Van Leusden, die woonde in het buurschap Maanen, in het huis met het nummer Eb148. Dit werd later na straatnaamgeving en vernummering, Parkweg 52 in Ede-Zuid.

Daarvoor gaan we terug naar Hartgers. Hieronder staat een stukje uit zijn tabel, met de vernummering van Maanen Eb 148:

Dit nummer komt voor het eerst voor in de kolom 1908-1920. Dat betekent dat het pand in die periode gebouwd is.

In de kolom 1921 wordt het huisnummer gewijzigd in 30. Links onder in dat veld staat een zwart driehoekje, dat aangeeft dat in dat jaar de straatnaam, in dit geval Parkweg, werd ingevoerd. En in 1962 is het huisnummer: 52.

Buurtschap Maanderpark.										Straatnamen.	Huidige sectie n ^o s.
1880-1899.	1900-1907.	1908-1920.	1921.	1929.	1930.	1940.	1941.	1962.	1946-1995		
Maanen Eb.											
		148	30	30	34	34	52	52			Idem

Huisnummer 52 komt nog voor op een kadastrale kaart uit 2010.

De locatie van het huis van zwaardveger Van Leusden was tegenover de Willem Witsenlaan. Later woonde hier de militaire kleermaker Van Hunnik, die in zijn winkel later overigens ook burgerkledij verkocht. Het pand is al geruime tijd geleden gesloopt, Nu staat daar een filiaal van Lidl als onderdeel van winkelcentrum De Spindop, Hoog Maanen.

[1] Jan Hartgers was sinds 1954 lid van de Vereniging Oud Ede. De historie van zijn geboorteplaats Ede nam tijdens zijn lange leven een centrale plaats in. Hij heeft zich als vrijwilliger bijzonder verdienstelijk gemaakt en werd daarvoor benoemd tot erelid van de VOE. In 1996 werd hem door H.M. de Koningin een Koninklijke Onderscheiding toegekend.

‘Pak maar een doos!’

Gerard van Bruggen

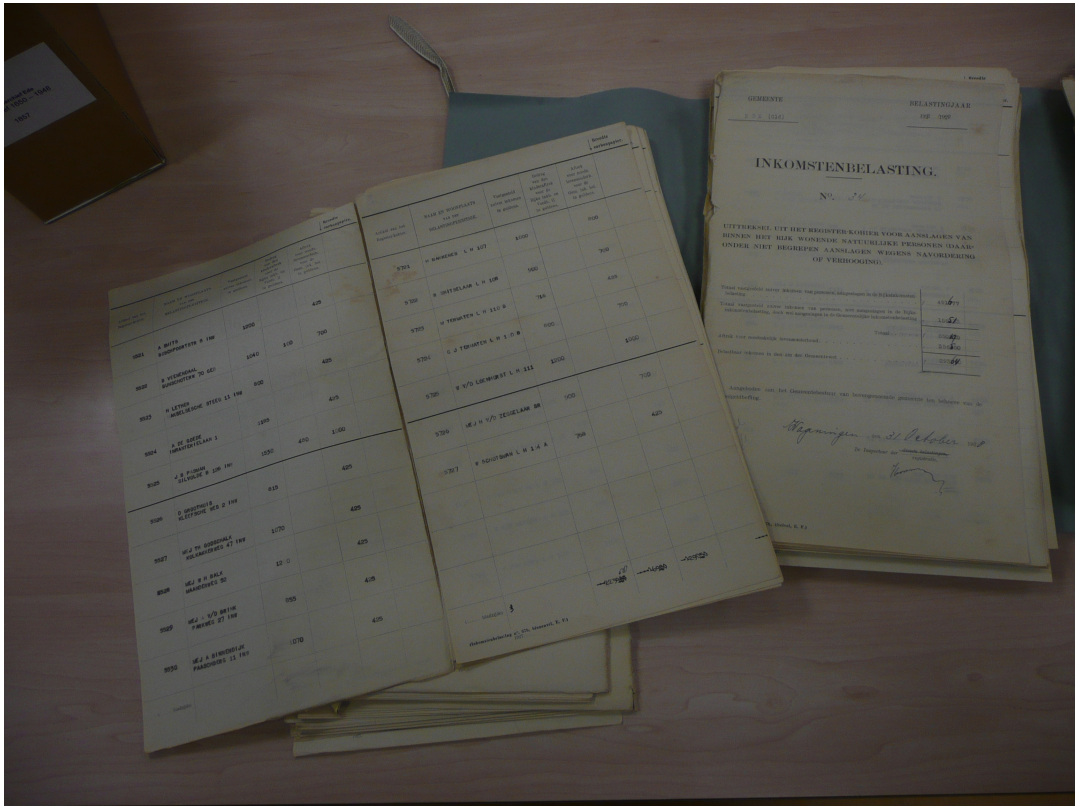
Na twee keer een deel van een particulier archief te hebben doorzocht, krijg ik deze keer een doos aangereikt van een overheidsarchief. Zoals het etiket aangeeft gaat het om een doos van het Oud Archief 1650-1948. Binnen het gemeentearchief van Ede staat dit archief bekend als archief DAS. Het is het archief van het Gemeentebestuur van Ede en haar rechtsvoorgangers over genoemde periode. Het gaat om archiefstukken uit zowel de periode van het *ambt* Ede als van de *gemeente* Ede. Nog exacter: dit zeer omvangrijke archief omvat de archieven van de ambtsjonkers en hun opvolgers van de ambten Ede, Bennekom, Lunteren en Otterlo (ca. 1650-1811), de archieven van de maires (gemeenten) Ede, Bennekom, Lunteren en Otterlo (1812-1817) en het archief van de gemeente Ede (1818-1948). Drie perioden dus: de periode tot en met de Franse tijd, de korte periode van vier zelfstandige gemeenten met ieder een eigen burgemeester, en de

periode vanaf het ontstaan van de huidige gemeente Ede.

Dit archief is in 1949 gevormd door alles wat er was bijeen te brengen in een nieuw archiefdepot in het toenmalige

gemeentehuis *De Sterrenberg*; gemeente-archivaris S.B.J. Denijs (1882-1966) heeft dit materiaal geordend en beschreven. In 1971 is het geheel, nadat vanuit Arnhem een grote hoeveelheid archiefstukken naar Ede werd overgebracht, door archivaris J. Das (1922-1991) opnieuw en volledig geïnventariseerd. Vanaf dat moment staat het archief bekend onder de naam DAS. Het aantal inventarisnummers bedraagt meer dan 2.500 en het aantal archiefstukken is dus nog veel groter omdat een inventarisnummer meerdere (meestal gelijksoortige) archiefstukken kan bevatten.

Het voor mij liggende inventarisnummer 1857 behoort tot het archiefdeel betreffende de samengestelde gemeente Ede en bevat de *Kohieren van de rijksinkomstenbelasting, daarbij inbegrepen de verdedigingsbelasting en de gemeentelijke inkomstenbelasting, 1928-1929*. Uit de doos komt een dik pak papier, waar ik eigenlijk niet zo goed raad mee weet.

Zoals de foto hierbij laat zien gaat het om vele tientallen lijsten met namen en bedragen. Ook enkele totaaltellingen zijn bijgesloten. Een poosje doorbladeren maakt duidelijk dat per gemeentedeel (Ede, Bennekom, Lunteren, Otterlo enz.) een groot deel van de bevolking voorbijkomt. Achter iedere naam staan twee of drie bedragen vermeld, namelijk het vastgesteld inkomen, eventuele kinder-

aftrek en het bedrag nodig voor levensonderhoud.

Het geheel van de lijsten dient ter bepaling van belastingaanslagen. In 1914 is ter voorziening van middelen door de overheid de inkomstenbelasting ingevoerd als vervanging van allerlei accijnzen en dergelijke; vandaar dus de aanduiding *rijksinkomstenbelasting*. Uit de titel van het inventarisnummer blijkt wel dat er een parallel getrokken wordt met de gemeentelijke inkomstenbelasting.

Kijkend naar de bedragen op alle lijsten valt op dat er in de kolom *zuiver inkomen* geen enkel bedrag lager dan *f* 600 voorkomt. Dit komt doordat Ede een tweede-klas-gemeente is en daar ligt de grens voor een belastingaanslag voor ongehuwden op *f* 600 en voor gehuwden op *f* 700 aan jaarlijks inkomen. Alleenstaanden of gezinnen met een lager inkomen zijn dus vrij van belastingbetaling. In dit systeem is ons huidige stelsel al herkenbaar: hoe

Artikel van het Registerkohier.	NAAM EN WOONPLAATS VAN DES BELASTINGPLICHTIGE.	Vastgesteld zuiver inkomen in guldens.	Bedrag van den kinderftrek voor de Rijkse inks. en Verb. II in guldens.	Aftrek voor noodz. levensonderh. voor de Gem. ink. bel. in guldens.
---------------------------------	--	--	---	---

8108	H BIEZEBOS ACHTERSTR 41	2400	1350	1200
8109	M VAN HUNNIK DORPSTR 87 LUNTEREN	3500	2000	1000

groter het inkomen, hoe meer belasting. Hoewel de eerste indruk was dat het dikke pak papier bijna alle toenmalige Edese burgers van 1928 bevat, is dit niet zo. In de eerste plaats komt de grote groep minderdraagkrachtigen niet op de lijsten voor, en in de jaren tussen de beide wereldoorlogen is deze groep aanzienlijk. Verder worden alleen gezinshoofden genoemd en ontbreken dus alle kinderen en jongeren. Van de ruim 30.000 inwoners die Ede dan telt, zijn in deze doos van ongeveer 5.000 de namen te vinden.

Zoveel namen en zoveel bedragen maakt nieuwsgierig. Omdat ik van buiten Ede kom, kan ik niet op zoek gaan naar gegevens betreffende mijn ouders of grootouders. Mijn vrouw is echter een geboren Edese en na een poosje bladeren vind ik haar grootvader, die als arbeider op de gasfabriek het redelijk zuiver inkomen heeft van *f* 1.800. Zonder berekeningen te hebben gemaakt lijkt me dit (boven-) gemiddeld; er zijn maar weinig bedragen die boven de *f* 2.000 uitkomen. De bedragen die wel hoger zijn, zijn dat meestal fors, zoals bijvoorbeeld de lijst met bewoners van de Heelsumseweg in Bennekom die bedragen tussen de *f* 5.000 en *f* 15.000 noemt. In hetzelfde katern als deze Bennekommers worden ook drie Van Wassenaers genoemd met inkomens van *f* 20.012, *f* 50.047 en *f* 57.087. Dit zijn dan ook gelijk de hoogste bedragen die op de lijsten voorkomen en ze vormen met inkomens van enkele andere inwoners duidelijk een groep uitschieters. Enkele bekende Edenaren uit die tijd:

burgemeester Creutz *f* 12.775, kapper Zomerhuis (Grotestraat) *f* 4.526 en meester L.C. Schreuders jr (hoofd van de Kraatswegschool/Veldhuizenerschool, auteur van *Onder de grijze toren*) *f* 2.812.

De tweede kolom vermeldt in slechts ongeveer de helft van de vermeldingen een bedrag als kinderaftrek. Deze aftrek geldt zowel voor de inkomstenbelasting als voor de verdedigingsbelasting, die niet anders is dan een tijdelijke inkomstebelasting en slechts een tiental jaren heeft bestaan. Aan de bedragen van de kinderaftrek is uiteraard wel iets af te lezen over de grootte van het gezin, maar er is geen rechtstreeks verband tussen het aantal kinderen en de hoogte van de aftrek. De meeste bedragen variëren van *f* 100 tot *f* 600, met een enkele uitschieter boven de duizend gulden. Een uit Nederlands-Indië teruggekeerd gezin met vijf kinderen krijgt bijvoorbeeld *f* 1.250. Een bedrag van *f* 2.000 aan kinderaftrek staat genoteerd voor het gezin van Mathijs van Hunnik in Lunteren dat negen kinderen telt.

Ook de laatste kolom is interessant. Hoeveel heeft een gezin nodig voor het noodzakelijk *levensonderhoud*? Deze aftrek is van toepassing op de gemeentelijke inkomstenbelasting. Het is dus niet zo dat de som van beide aftreksommen de aanslag bepaalt. Hoe de drie aanslagen wel berekend worden, wordt uit de inhoud van deze archiefdoos niet duidelijk. Enige structuur in de bedragen voor levensonderhoud is wel te ontdekken. Zo is bij

iedere alleenstaande een bedrag van *f* 425 opgetekend, ongeacht het inkomen. Het volgende bedrag in grootte is *f* 600 en heeft betrekking op echtparen. Vervolgens stijgen de bedragen met honderd gulden per kind van *f* 700 tot *f* 1.200. De maximale aftrek van *f* 1.200 geldt bijvoorbeeld het gezin van Harm Riezebos (Biezebos in het kohier) in Lunteren met zes kinderen, terwijl genoemde Matthijs van Hunnik

slechts voor vier kinderen aftrek voor levensonderhoud krijgt. Het verschil zal bepaald worden door het al of niet thuiswonend zijn van de kinderen.

Genoeg bedragen genoemd. Toch blijkt een doos met slechts belastinggegevens nog aardige informatie op te leveren.

Eeststeen?

Jan Kijlstra

Tijdens het scannen van de oude jaargangen van De Zandloper viel mijn oog, in jaargang 1991 nummer 4, op een stukje tekst met als kopje het woord *Eeststeen*. Dan blijf je toch even hangen. Die tekst luidt: *‘Op een vergadering van Oud Ede vroeg iemand aandacht voor een wat vreemde steen met uithollingen. Waarvoor zou die gediend kunnen hebben,*

luidde de vraag.’ Er werd ook een antwoord gegeven: *‘Het is vermoedelijk een zogenaamde eeststeen geweest. In Bijdragen en Mededelingen van het Openluchtmuseum (editie 1989-2) staat een artikel over eeststenen. Ze werden vroeger gebruikt voor het leggen van droogovens en droogvloeren. Ook in brouwerijen werd de eeststeen veel gebruikt.*

Omdat deze ‘eeststeen’ in de verzameling van de Vereniging Oud Ede zit, en omdat deze verzameling is uitgeleend aan de Stichting Historisch Museum, is er een plaatje beschikbaar (zie hieronder).

Want het Historisch Museum heeft veel afbeeldingen van voorwerpen en documenten (foto's) uit de verzameling van Oud Ede op de website van de Collectie Gelderland geplaatst.

Het bijschrift zegt dat de afmetingen 27 x 12 x 8,5 cm zijn. Maar wat het ook is, een eeststeen is het niet! Het artikel in Bijdragen en Mededelingen is geschreven door een in keramische producten (bakstenen, enzovoort) gespecialiseerde auteur, dr. Hollestelle, en heeft betrekking op dergelijke eeststenen, geperforeerde plavuizen.

Maltose

Alcohol krijg je door graan in water te laten ontkiemen. Het in de korrels aanwezige zetmeel wordt daarbij omgezet in maltose, een suiker. En suiker kun je via vergisting omzetten in koolzuur en alcohol. Die omzetting van het zetmeel in maltose is nodig voor het ontkiemen van de graankorrel. Hij vormt dan uitlopers, uit de korrel ontstaat een nieuwe plant. Voor de groei van dat plantje is voeding nodig. Die voeding is de maltose in de korrel.

Wil je dus die maltose kunnen benutten voor de productie van alcohol, dan is het zaak de korrel wel te laten ontkiemen, maar het plantje niet te veel van de dan in de korrel aangemaakte maltose te laten gebruiken. De vanouds gebruikte methode om de ontkieming te stoppen is verhitten. De ontkiemde korrels, die mout worden genoemd, worden op een geperforeerde vloer uitgespreid. Door die perforaties wordt hete lucht geblazen. Bestaat die hete lucht uit de rook van turfvuur, dan neemt de mout de geur van die rook aan. Zo komt moutwhisky (malt -maltose!) aan z'n kenmerkende turfsmaak. Door die verhitting wordt de omzetting van het zetmeel in maltose gestopt. Het dan ontstane ruwmout wordt gebruikt voor vergisting en vormt, na verdere bewerking, de basis van bieren en gedestilleerde dranken.

Door zo'n vloer, een eestvloer of eest,

geperforeerd uit te voeren wordt naast snelle stopzetting van de ontkieming tevens door de door de korrels stromende lucht of rook de dan nog natte mout gedroogd.

Als we nu naar het plaatje kijken zien we dat we duidelijk niet van doen hebben met een geperforeerde vloertegel. De verklaring in de Zandloper is dan ook niet juist, net zo min als de beschrijving in de Collectie Gelderland.

Wat is het dan wel? Ik hou het er op dat het een gietvorm is, waarschijnlijk voor harde zeep (handzeep). Maar ik ben daar niet zeker van. Het zou uitgezocht moeten worden.

En dit is wel een eeststeen (foto Jean Penders, particuliere collectie)

Toen Ede-Zuid nog Ede-Zuid was...

Er bestaan al veel fotoboekjes over Ede. In het boekje *Toen Ede-Zuid nog Ede-Zuid was* staat het verhaal centraal. *Jaap van Ree* schrijft over zijn jeugd in Ede-Zuid. Een verhaal dat herkenbaar is voor iedereen die is opgegroeid in de jaren 50-60 van de vorige eeuw en zeker in Ede-Zuid.

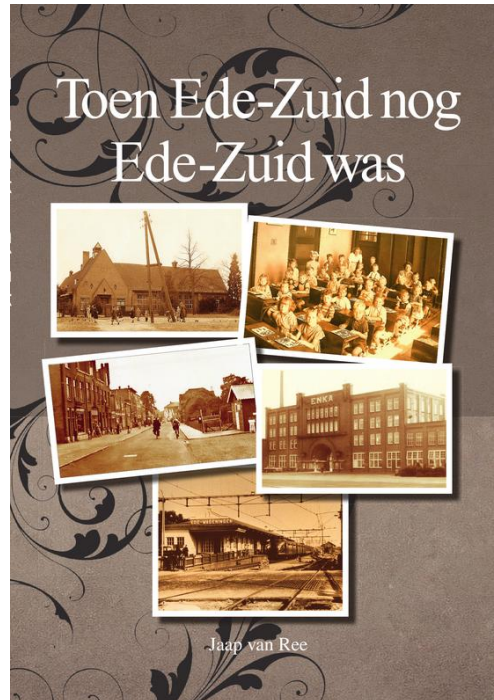
Hieronder drukken wij enkele fragmenten uit het boekje (geen fotoboek dus, maar toch rijkelijk geïllustreerd) af.

'Zo'n zestig jaar geleden, bestond het dorp Ede uit de centrumwijk rond die Oude

Kerk met zijn winkelstraat en verder een aantal andere wijken.

In Ede-Oost woonden de militairen. Ede was sinds 1908 een garnizoensplaats en was mede daardoor 'groot' geworden. Ede-Zuid, de wijk waarin ik opgroeide, lag ten zuiden van de spoorlijn Arnhem Utrecht. Ook hier was, evenals in het centrum, een mooie winkelstraat, de Parkweg en verder stonden er in een groot deel van deze wijk arbeiderswoningen. Daarin woonden de mensen die hun brood verdienden op de Enka, de fabriek die evenals het garnizoen Ede op de kaart heeft gezet.'

'Er is één zaak waar ik heel mooie herinneringen aan bewaar en dat is de winkel van Te Slighte. (...) Hij was een kleine, vriendelijke en altijd heel behulpzame man. (...) Eigenlijk valt niet te zeggen wat voor soort zaak hij had. Het was een echte oude "rommelzaak" met een toonbank en daarachter een enorm wandmeubel met talloze laatjes. Hij verkocht schroefjes, spijkertjes en andere ijzerwaren. (...) Daarnaast verkocht hij nog veel meer dingen. Je kon het zo gek niet bedenken, of Te Slighte trok een laatje open en had wel iets wat je zocht of wat erop leek. Hij verkocht naast zijn ijzerwaren bijvoorbeeld in de winter ook hakbanden en riempjes voor de schaatsen, maar als je er twee nodig had, had hij er dikwijls maar een. (...) Daarnaast verkocht hij sterretjes en carbid, dat ging per puntzakje. Behalve carbid en die sterretjes wilden we ook wel echte rotjes hebben, vooral op oudjaarsavond en bij Te Slighte kon je die kopen voor weinig geld. Alleen, zo drukte hij ons op het hart, moesten we het vuurwerk onder de jas doen en het daar houden tot we thuis waren. Dat ging altijd goed, totdat een buurjongetje ook wat gekocht had. Direct nadat hij uit de winkel stapte (...) het vuurwerk toch onder zijn jas vandaan om het nog eens goed te bekijken. Hij had niet in de gaten, dat een politieagent over zijn schouder met hem meekeek. De agent vroeg hoe hij aan dat vuurwerk kwam en

na het antwoord ging ook hij even bij Te Slighte winkelen. Toen wij later die dag nog wat schroefjes moesten hebben, waren de prijzen aanzienlijk gestegen. Te Slighte had wat terug te verdienen en hij was creatief genoeg om dat voor elkaar te krijgen. Een geweldige man.'

'In de tweede klas kwamen we bij juffrouw Putto. Wij hadden het altijd over Pluto. Zij had in haar lokaal een psalmenpomp staan waarmee ze onze zang begeleidde. Wij zongen uit volle borst psalmen zoals: 't Hijgend hert der jacht ontkomen en God heb ik lief, want die getrouwde Heer. Sommige teksten waren iets te moeilijk voor ons, vandaar dat we soms eigen variaties hadden. Rond de paastijd zongen we altijd: Daar juicht een toon, daar klinkt een stem; die galmt door gans Je ... dan moesten we even flink adem halen en dan kwam nog: ruzalem. Ik heb lang gedacht wie toch die J. Ruzalem was.'

Het boekje is te koop bij: Het Paard van Troje, Cultura/VVV en Primera aan de Parkweg.

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging, opgericht in 1924, stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten:

'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede
Telefoon 06 348 676 27 (secretaris)
E-mailadres voe@verenigingoudede.nl
Website www.verenigingoudede.nl
Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

**Afbeelding omslag:
'Zicht op Ede'
door Jan Eversen
(1906-1995)**

Dagelijks bestuur

Simon van de Pol (voorzitter), Gerard Hendriks (secretaris) en Henk Borkhuis (penningmeester).

Leden

De vereniging telt ca. 850 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij de secretaris. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2015 € 15,00

Erelid van de vereniging is mevrouw B.T. Groen.

Giften en schenkingen

Deze zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%! De aftrek geldt overigens ook voor de contributie!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar.

De redactie van De Zandloper bestaat uit Hans Post (eindredacteur), Frans van Oort, Gerard van Bruggen.

De redactie van De Zandloper is te bereiken op het e-mailadres van de eindredacteur: hanspost@worldmail.nl

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom.

De redactie behoudt zich echter het recht voor een artikel te weigeren.

Overname van artikelen mag uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de Vereniging Oud Ede.

Wilt u adverteren in De Zandloper dan gelieve u contact op te nemen met het bestuur van de Vereniging.

Productie van De Zandloper: Drukkerij Verloop, Alblasserdam
ISSN 1384-7090